

مقاله پژوهشی

بررسی ویژگی‌های زندگی هوارنشینی در منظر فرهنگی هورامان

یویا طالب‌نیا

پژوهشگر دکتری باستان‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد ابهر، ابهر، ایران.

فیروزه سالاری

کارشناس ارشد مرمت و احیای بناها و بافت‌های تاریخی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، تهران، ایران.

رومینا شمس پیکانی*

دانشجوی کارشناسی ارشد مرمت و احیای بناها و بافت‌های تاریخی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۸/۲۴ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۱/۰۷ تاریخ فرارگیری روی سایت: ۱۴۰۰/۰۷/۰۱

چکیده حضورپذیری و هویت اجتماع ساکن در منظر فرهنگی هورامان، حاصل ترکیبی همگون از تفکر انسانی در تعامل با طبیعت است. هم‌آوایی عناصر طبیعی و انسان ساخت در این منطقه از منظر نظام استقرار و معیشت به شکل دائمی و موقت، شیوه حیات قابل تأویلی را روایت می‌کنند که هدف آن ارتقای کیفی حیات جمعی انسان‌ها در منطقه است. «هوارنشینی» یکی از مصادیق پایدار هم‌نوایی انسان با طبیعت در این منظر فرهنگی است. هدف از این پژوهش، بررسی و معرفی ویژگی‌های زندگی هوارنشینی و بررسی گونه‌های مختلف آن در منطقه هورامان است. پژوهش پیش رو مبتنی بر روش کیفی و به لحاظ روش‌شناسی توصیفی-تحلیلی است. یافته‌های پژوهش روشن‌گر آن است که هوارنشینی به‌عنوان بخشی از شیوه زیست ساکنین در منظر فرهنگی هورامان که در تعامل کامل با طبیعت بوده است، در پایداری و تداوم سکونت ساکنین این منطقه نقش مؤثری داشته است. نتایج به‌دست‌آمده از این پژوهش بیانگر آن است که گونه‌های مختلف هوارنشینی متأثر از شیوه‌های معیشت در این منطقه است. طی بررسی‌های انجام شده هوارها بر پایه معیشت در سه دسته باغ‌محور، دام‌محور و به‌صورت ترکیبی باغ و دام محور تقسیم می‌شوند.

واژگان کلیدی | هوارنشینی، منظر فرهنگی هورامان، پایدار، سکونت، طبیعت.

خلاقیت ساکنان پرتلاش آن را می‌توان در جغرافیا و ویژگی‌های طبیعی آن همچون کوه‌های مرتفع و طبیعت سرسخت، دره‌های عمیق، زمستان‌های خشن و تابستان‌های گرم و خشک جست. جایی که در طول تاریخ، هماهنگی و تعامل بین انسان و طبیعت، الگوی زندگی جاری در آن بوده است و ساکنان توانسته‌اند با تجربه‌ای که در مواجهه با چنین اقلیمی کسب کرده‌اند، به دانشی بومی دست پیدا کنند که در کنار

مقدمه | منظر فرهنگی هورامان منطقه وسیعی در غرب ایران است که در میان رشته‌کوه‌های زاگرس در یک بستر کوهستانی قرار گرفته و دربردارنده ارزشهای منحصربه‌فرد طبیعی، تاریخی، فرهنگی و اجتماعی ملموس و ناملموس است. سرمنشأ ارزشهای شکل یافته در این منطقه و سرسختی و

* نویسنده مسئول: ۰۰۹۱۲۶۸۹۶۹۶۷@rominashams36@yahoo.com

قرارگیری روستاها و معیشت‌های گوناگون متمایز شده‌اند، صورت گرفته است.

پیشینه پژوهش

پژوهشگران داخلی درخصوص مبحث کوچ‌نشینی در ایران و به‌طور خاص زاگرس، مطالعات فراوانی انجام داده‌اند که از جمله آن‌ها می‌توان به امان‌اللهی بهاروند (۱۳۷۸) در کتاب «کوچ‌نشینی در ایران؛ پژوهشی دربارهٔ عشایر و ایلات» اشاره کرد که در این کتاب به زندگی کوچ‌نشینان نقاط مختلف ایران و نظام سیاسی، اقتصاد، واحدهای اجتماعی و روابط خانوادگی ایلات و عشایر پرداخته شده و بیشتر دیدگاه مردم‌شناسی دارد. مورتسن (۱۳۷۷) در کتاب «کوچ‌نشینان لرستان» بر روی زاگرس و کوچ‌نشینی در لرستان تمرکز داشته و زندگی عشایر منطقهٔ لرستان را مورد بررسی قرار داده و در کتابش بیشتر از دیدگاه قوم‌باستان‌شناسی به موضوع پرداخته است. کتاب دیگری به نام «مبانی جامعه‌شناسی و مردم‌شناسی ایلات و عشایر» به کوشش طیبی (۱۳۹۴) در دو بخش تدوین شده است که بخش اول شامل روش‌های انجام تحقیق و تعریف مفاهیم بوده و در بخش دیگر از دیدگاه مردم‌شناسی زندگی ایلات و عشایر مناطق مختلف ایران را بررسی کرده است.

در منابع ذکرشده که ارتباط معنایی با موضوع مورد بحث این پژوهش دارند، در مواردی، اشاراتی بسیار کلی به کوچ‌نشینی در کردستان و ایلات و عشایر مهم آن آمده است. حیرت‌سجادی (۱۳۸۱) در کتاب «ایلات و عشایر کردستان» به زندگی عشایر هورامان به‌طور کلی پرداخته اما توجهی به کلیت منطقه به‌صورت یکپارچه نداشته و مبحث کوچ‌نشینی را با دیدگاه هورانشینی بررسی نکرده است. لازم به ذکر است که در هیچ‌یک از مطالعات انجام‌شده درخصوص کوچ‌نشینی منطقهٔ هورامان، تحقیقی تحت عنوان «هورانشینی» انجام نشده است. درخصوص هورانشینی در برخی منابع به‌صورت بسیار مختصر اشاراتی شده که می‌توان به سلطانی (۱۳۷۲) در کتاب‌های «جغرافیای تاریخی» و «تاریخ مفصل» کرمانشاهان جلد دوم و پیری (۱۳۹۸) در کتاب «جغرافیای تاریخی پالنگان» که به تعریف هورانشینی و زندگی هورانشینی در روستای پالنگان پرداخته است، اشاره کرد. همچنین قربانی (۱۳۹۴) در مقاله‌ای تحت عنوان «چشم‌انداز کارست به مثابه شاخص استقرار در منطقهٔ کامیاران (گذشته و اکنون)»، هورانشینی و الگوهای کوچ را در منطقهٔ کامیاران (بخشی از منظر فرهنگی هورامان) بررسی کرده است. در طرح‌های مطالعاتی پایگاه منظر فرهنگی هورامان، منسوری مقدم (۱۳۹۶) در «مطالعات مردم‌شناسی هورامان» ویژگی‌های زندگی هورانشینی، مردوخی (۱۳۹۶) در «مطالعات معماری

رفع تهدیدها و سازگاری با محدودیت‌های محیطی از قبیل فقدان زمین هموار برای کشاورزی، زمین‌های باغی، مراتع کافی و نسبتاً مناسب جهت دامداری، از تمامی ظرفیت‌های آن در جهت یافتن پایدارترین شیوهٔ معیشت استفاده کنند. یکی از این راهکارها «سبک زندگی هورانشینی» است. «هورانشینی» در منظر فرهنگی هورامان نوعی سبک زندگی نیمه‌کوچ‌نشینی است که با بسیاری از عشایر دیگر (مانند بختیاری‌ها، قشقایی‌ها یا سایر عشایر کرد مانند عشایر کلهر و...) متفاوت است.

تعریف نیمه‌کوچ‌نشینی آن است که کوچ‌نشین علاوه بر کوچیدن ممکن است به کشت‌وکار هم بپردازد و نیمه‌کوچ‌نشینان چه‌بسا در این یا آن مرتع اقامت‌گاه ثابت داشته یا نداشته باشند (مورتسن، ۱۳۷۷، ۲۵). با توجه به اینکه تا به امروز در حوزه‌های مختلف پژوهشی، کمتر به موضوع هورانشینی پرداخته شده، این نوع سبک زندگی تا حدودی ناشناخته باقی مانده است با این توضیح پژوهش حاضر در پی پرداختن به بررسی و معرفی ویژگی‌های خاص سبک زندگی هورانشینی، تلاش برای شناساندن آن به منظور الگویی از فرهنگ کوچ‌نشینی در ایران و بیان ارتباط مستقیم معیشت با این نوع سبک کوچ‌نشینی، تحلیل و دسته‌بندی آن است. با توجه به هدف پژوهش، با چند پرسش اصلی مواجه هستیم که عبارت‌اند از:

۱. هورانشینی چیست و چه ویژگی‌هایی دارد؟
۲. چه عواملی سبب شکل‌گیری هورانشینی شده است؟
۳. آیا معیشت رابطهٔ مستقیم با شیوه‌های مختلف زندگی هورانشینی دارد؟

روش پژوهش

روش تحقیق مورد استفاده در پژوهش حاضر کیفی و شیوهٔ تجزیه و تحلیل داده‌ها براساس روش توصیفی-تحلیلی است. گردآوری داده‌ها و اطلاعات به‌صورت کتابخانه‌ای حول محور زندگی کوچ‌نشینی در نقاط مختلف ایران بالاخص حوزهٔ زاگرس، مطالعه پیرامون ویژگی‌های مختلف هورامان و جست‌وجوی مطالب در رابطه با شناخت ویژگی‌های زندگی هورانشینی در منابع مختلف انجام شده است.

در این تحقیق برای به‌دست‌آوردن شناخت کامل در ارتباط با تمامی ابعاد زندگی هورانشینی در هورامان، از مطالعات میدانی استفاده شده، به این گونه که پژوهشگران با سکونت در هوارها و مشاهدهٔ دقیق و منظم آن‌ها و مصاحبهٔ اکتشافی با افرادی که در هوارها سکونت گزیده‌اند، اطلاعات خود را گردآوری کرده‌اند. انتخاب هوارها در این پژوهش براساس حوزه‌های مختلف جغرافیایی در هورامان، در بخش‌های مختلف استان کردستان که از نظر موقعیت

الف) کوچ عمودی: جابه‌جایی گروهی خانوارهای کوچنده از دشت به ارتفاعات.

کوچ عمودی در ایران به سه صورت انجام می‌شود:

۱. جابه‌جایی افراد ایل و دام‌ها با هم در مسیری طولانی (مانند بختیاری‌ها) از گرمسیر به سوی سردسیر و برعکس.
۲. چادرنشینی در حوالی دهکده‌ها که بیشتر عشایر اسکان یافته با این نوع کوچ، از دشت به ارتفاعات می‌روند.
۳. رمه‌گردانی عمده در فاصله دور، این همان شیوه غالب در ایلات و عشایر کردستان است که خانوارهای عشایر دام‌های خود را به چوپانانی از همان ایل می‌سپارند و آن‌ها به اتفاق اعضای خانواده خود با گله‌های دام (گوسفند و بز) تابستان را در ارتفاعات (سردسیر) و زمستان را در مناطق گرمسیری (دشت) می‌گذرانند و معمولاً دام‌های هر گله به چند خانوار تعلق دارند.

ب) کوچ افقی: این شیوه از جابه‌جایی انسان و دام بیشتر مربوط به عشایری بوده که در سرزمین‌های وسیع، مسطح و خشک زندگی می‌کنند و عمده چارپاهایشان نیز شتر است. در ایران این شیوه از کوچ در کرمان و سیستان و بلوچستان مشاهده می‌شود (طیبی، ۱۳۹۴، ۱۴۳-۱۴۲). در واقع می‌توان عنوان کرد هوارنشینیان گروه‌هایی هستند که هرچند همانند سایر عشایر جابه‌جا می‌شوند اما نسبت به سایر گروه‌های عشایری دیگر، از جابه‌جایی کم‌تری برخوردارند و کوچ آن‌ها اغلب به صورت عمودی و با مسافتی کوتاه‌تر و بعد زمانی دو سه ساعته انجام می‌گیرد. هوارنشینیان هورامان برای خود اقامت‌گاه‌های دائمی دارند ولی در بخشی از سال برای بهره‌برداری از منابع فصلی و تحت تاثیر تغییرات جوی و میزان دسترسی به آب، از اقامت‌گاه‌های دائمی خود در روستاها به طرف اقامت‌گاه‌های موقتی خود به نام «هه‌وار» کوچ می‌کنند.

• نیمه کوچ‌نشینی در زاگرس

آبادی‌های دوران نوسنگی متقدم فراوانی را در دره‌ها و دامنه کوهستان‌های زاگرس می‌شناسیم که به هزاره هفتم یا اوایل هزاره ششم پیش از میلاد تعلق دارند. ساکنان این آبادی‌ها معیشت خود را از شکار، ماهی‌گیری، جمع‌آوری غذا، پرورش دام و کشاورزی تأمین می‌کرده‌اند. احتمالاً غالب این فعالیت‌ها در محدوده نزدیک آبادی‌ها و یا در شعاع چند کیلومتری اسکان‌نشینی‌های دائمی صورت می‌گرفته (مورتسن، ۱۳۷۷، ۴۷). شیوه معیشت نیمه کوچ‌نشینی که حتی امروز نیز وجود دارد، با شیوه استقرار «یک‌جانشینی» پیوند خورده است، به این معنا که نیمه کوچ‌نشینیان، یک‌جانشینی هستند که بخشی از سال در مناطق مرتفع مجاور زندگی خود، به دامداری می‌پردازند. به عقیده مجتهدی (۱۳۷۰) شاید منشأ

منظر فرهنگی هورامان» ویژگی معماری هوارها و رضانی (۱۳۹۷) در «مطالعات باستان مردم‌شناسی معماری هه‌وار در منطقه هورامان»، الگوهای کوچ بخشی از هوارهای منطقه هورامان را مورد مطالعه قرار داده‌اند.

مبانی نظری پژوهش

• موقعیت جغرافیایی و اقلیمی هورامان

«هورامان» یا «اورامانات» منطقه‌ای کوهستانی در غرب ایران و در بخشی از رشته‌کوه زاگرس بین فلات ایران و جلگه میان‌رودان است. ارتفاع آن به طور متوسط ۱۴۵۳ متر از سطح دریا بوده و در طول جغرافیایی ۴۷/۲۸ درجه و عرض جغرافیایی ۳۵/۴۸ درجه قرار دارد (یاوری و فاضل‌بیگی، ۱۳۸۹، ۱۲۲). هورامان اکنون در تقسیمات بین‌المللی بین دو کشور عراق و ایران و در تقسیمات کشوری نیز بین دو استان کردستان و کرمانشاه قرار دارد. منطقه هورامان از چهار ناحیه بزرگ تشکیل شده که یک ناحیه آن در خاک اقلیم کردستان (با مرکزیت شهر طویله)، ناحیه دیگر به نام «لهون» در استان کرمانشاه (با مرکزیت شهر نوسود) قرار دارد. دو ناحیه دیگر هورامان در غرب استان کردستان شامل «هورامان ژاورود» (با مرکزیت روستای بیساران) و دیگری «هورامان» (با مرکزیت شهر هورامان‌تخت و زادگاه پیرشالیار) هستند (فتاح‌پور، ۱۳۸۹، ۱۳).

آب‌وهوای منطقه هورامان را نیز می‌توان به دو ناحیه شرقی و غربی تقسیم کرد. قسمت شرقی هورامان به علت کوهستانی بودن و داشتن ارتفاعات زیاد که بیشترین آن بین ۱۰۰۰ تا ۳۰۰۰ متر است، منطقه‌ای سردسیر و دارای زمستانی سرد و طولانی می‌باشد. قسمت غربی هورامان، به ویژه ناحیه جنوب غربی، دارای نقاط مرتفع زیادی نبوده و در ضمن به واسطه مجاورت با دشت‌های خشک کشور عراق، دارای آب‌وهوایی تقریباً گرم است. تابستان این منطقه گرم و خشک و زمستان آن ملایم و کوتاه می‌باشد (یاوری و فاضل‌بیگی، ۱۳۸۹، ۱۲۲). هرچند که محققین در خصوص تقسیم و نام‌گذاری حوزه فرهنگی و جغرافیایی منطقه هورامان نظرات متعددی بیان کرده‌اند، با نگاهی اجمالی به این نظرات می‌توان گفت که مبنای بسیاری از این تقسیم‌بندی‌ها، براساس گویش بوده و منظور آن‌ها از هورامان مناطقی بوده که با گویش گوران (ماچو) صحبت می‌کنند. با توجه به موضوع پژوهش که نگاهی دارد به نقل مکان و هوارنشینی در منطقه هورامان، ابتدا ضروری است انواع کوچ‌نشینی را بررسی کنیم.

• انواع کوچ در جوامع عشایری

براساس پژوهش‌هایی که در جامعه عشایری انجام شده است، می‌توان به دو نوع کوچ اشاره کرد:

جغرافیایی هر منطقه، این هوارنشینی یا به تعبیر صحیح تعامل انسان و طبیعت در دسته‌بندی‌هایی که در ادامه مطرح می‌شوند، از هم تفکیک می‌شوند.

بحث

• هوارنشینی بر پایه معیشت باغ محور

در حوزه شرقی هورامان، به دلیل وجود بستر مناسب برای کشاورزی و باغداری، اقتصاد باغ محور حاکم است. در این ناحیه باغ‌های متعددی وجود دارد که غالب آن‌ها در حومه روستاها در فواصل دور و نزدیک و در مکان‌هایی که چشمه‌ها و رودهای متعددی جاری‌اند، شکل گرفته‌اند. این باغ‌ها و زمین‌های کشاورزی در فصول برداشت و پرورش محصولات به‌عنوان سکونت‌گاه دوم کاربرد داشته و اهالی بخشی از زمان خود را در طول سال که دمای روستا به نسبت باغ‌ها بیشتر است، در این بخش از استقرارگاه‌های خود سپری می‌کنند. نمونه این موارد روستاهای شیان، گلین، دولاب، ژان و... هستند. ابعاد و مقیاس این بناها و خانه‌های باغی از خانه‌های روستایی کوچکتر است و غالباً در جایی که به تمامی محوطه و زمین‌های تحت کاشت اشراف دارد، ساخته می‌شوند. خانه‌های باغی بخشی از هویت معماری ناحیه هورامان هستند. این خانه‌ها دارای فرم برون‌گرا و ایوان و تراس بوده و با کمترین میزان اشغال سطح زمین احداث می‌شوند که یک یا دوطبقه و با مصالح کاملاً بومی و محلی ساخته می‌شوند (تصویر ۱).

• هوارنشینی بر پایه معیشت ترکیبی باغ و دام محور

در حوزه مرکزی هورامان، به دلیل وجود شرایط مناسب برای کشاورزی و باغداری در ارتفاعات، ساختاری ترکیبی از باغداری و دام‌داری در هوارها مشاهده می‌شود. فرم اکثر این هوارها نامنظم و مستطیل شکل است. در این هوارها فضایی برای نگهداری احشام در نظر گرفته و بخشی هم برای ایجاد باغ تعبیه شده است، واحدهای مسکونی به‌صورت منفک و کاملاً مجزا از هم ساخته شده اما نسبت به خانه‌های حوزه شرقی، پیوستگی بیشتری با یکدیگر دارند. در اطراف هر واحد، معابری در نظر گرفته شده که باعث افزایش نفوذپذیری در بافت هوارها و حرکت راحت‌تر دام و انسان می‌شوند. بافت طبیعی اطراف این هوارها به گونه‌ای است که هم فضا برای ایجاد باغ وجود دارد و هم مرتع برای چرای دام؛ تنها تفاوت هوار با روستا در آب‌وهوا و کاهش دمای آن است. نمونه این هوارها را می‌توان در روستاهای هورامان‌تخت، ناو، ژیوار، هجیج، شرکان و... مشاهده کرد. در ساختار این هوارها معمولاً فضای مسکونی در بالا و فضاهای خدماتی (محل نگهداری دام، انبارها و...) در پایین یا طرفین قرار گرفته و فضاهای مسکونی مسقف و پوشیده از تیرهای چوبی (مانند

زندگی کوچ‌نشینی، زندگی نیمه‌کوچ‌نشینی باشد، یعنی انسان یک‌جانشین با کسب تجربه در زندگی نیمه‌کوچ‌نشینی، بعدها دست به کوچ‌های طولانی زده و زندگی کوچ‌نشینی را بنیان‌گذاری کرده است. در منطقه بررسی‌شده، زندگی نیمه‌کوچ‌نشینی پیوند تنگاتنگی با «سامانه کارست» دارد. این شیوه معیشت از ابتدای فصل بهار آغاز شده، تا اوایل فصل پاییز ادامه داشته و با وجود وابستگی به زندگی یک‌جانشینی، به دلیل گسترش و طول مدت کوچ که به طور تقریبی بیش از نیمی از سال را در بر می‌گیرد، می‌توان آن را با عنوان شیوه معیشتی مجزایی بررسی کرد (قربانی، ۱۳۹۴، ۱۱-۱۰).

• هوارنشینی در هورامان

«هوار» منطقه‌ای در کنار چشمه‌های طبیعی کوهستان و در میان علفزارها و مراتع می‌باشد. مردم در آنجا فضاهایی مناسب درست کرده و علاوه بر چرانیدن احشام و دام‌های خود، مواد لازم برای زمستان از جمله آذوقه و سوخت فراهم می‌کردند (شمس، ۱۳۹۳، ۳۳۳). طبق گفته پیشین، «برهان قاطع» در تعریف «هوار» می‌نویسد: هوار خیمه‌گاه سلاطین است که برای تفریح معین می‌کردند (قاطع، ۱۳۶۲، ۴-۵۴۲؛ پیری، ۱۳۹۸، ۳۶). اهمیت این موضوع در فرهنگ منطقه تا حدی است که در هنگام رفتن به هوار و برگشت از آن، جشن‌هایی برگزار می‌نمایند، جشنی تحت عنوان «بانه مهر» در اردیبهشت‌ماه در هنگام رفتن به هوار (شمس، ۱۳۹۳، ۳۳۳) و جشنی تحت عنوان «هوارنمان» معمولاً در مهرماه به مناسبت کوچ از ییلاق و برگشت از کوهستان به آبادی برگزار می‌شود (همان، ۳۴۱).

در حرکت قریب کوچ که به میان باغ‌ها می‌روند، در باغ‌های خود به طور انفرادی خانه‌باغ دارند و در کوچ عمودی به کوهستان‌ها نیز در محل‌هایی که «هوارگه» می‌گویند، به طور اجتماعی دارای خانه ثابت هستند، هر خانوار مسکن مشخص و معین خود را دارد (سلطانی، ۱۳۷۲، ۹۶). بعضی از روستاها در این منظر فرهنگی دارای چندین هوار هستند که در ترازهای ارتفاعاتی متفاوت قرار گرفته‌اند. استفاده از این هوارها به گونه‌ای است که از اواخر ماه اردیبهشت تا اواخر شهریورماه با توجه به روند گرم شدن هوا، روستاییان کوچ خود را در چندین مرحله انجام می‌دهند و به هوارهای مختلف روستا کوچ می‌کنند.

برای نمونه می‌توان به هوارهای متعدد روستای پالنگان که بر پایه معیشت دام‌محور در این منطقه شکل گرفته‌اند، اشاره کرد. علی‌رغم اینکه شیوه معیشت در هورامان در همه مناطق آن یکسان به نظر می‌رسد، اما براساس بررسی شباهت‌ها و تفاوت‌های فرهنگی می‌توان چندین الگوی اصلی در بهره‌برداری از منابع زیست‌محیطی را در منطقه هورامان شناسایی کرد. در این بخش با توجه به نحوه معیشت و تنوع

تصویر ۱. راست: باغ‌ها و چپ: خانه‌های حوزه شرقی منظر فرهنگی هورامان. عکس: پویا طالب‌نیا، ۱۳۹۸.

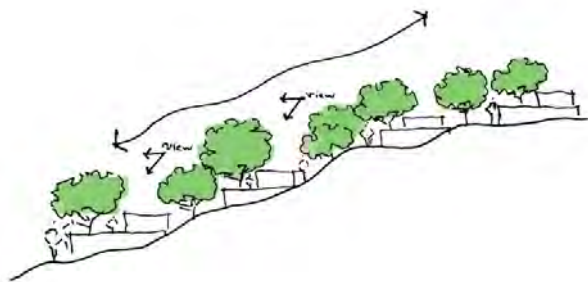
روستا) هستند. تمامی واحدها یک‌طبقه بوده و ایوانی جهت نشستن و اتاق‌ها و فضاهایی کوچک جهت استقرار افراد دارند (تصاویر ۲ و ۳).

در حوزه غربی هورامان، وجود مراتع بسیار باارزشی همچون ارتفاعات شاهو باعث شده که بتوان قدیمی‌ترین نوع سکونت و شیوه زندگی (معیشت بر پایه دامداری) را مشاهده نمود. جای‌گیری کوهستان صخره‌ای در اطراف روستا و عدم توانایی اهالی در کشاورزی در آن، باعث شده که به اقتصاد دام‌محور روی بیاورند و به همین دلیل، می‌بایست به چراگاه‌های بالادستی که به صورت مراتع سرسبز است، دست یازند. ساختار سکونت‌گاه‌های غیردائم (هوار) در این منطقه بسیار متفاوت با حوزه شرقی و مرکزی است. همان‌طور که گفته شد در این حوزه هدف از عزیمت به سمت کوچگاه هوار، علاوه بر دستیابی به آب‌وهوای

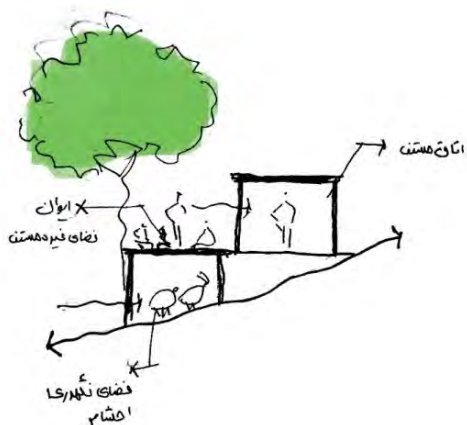
مطبوع در فصول گرم سال، بهره‌برداری از چراگاه‌های بکر و تأمین علوفه تازه برای دام‌هایشان است. هوار، مهم‌ترین و شاخص‌ترین ویژگی زندگی اهالی این حوزه است.

در این هوارها در هر واحد سکونتی، محل سکونت افراد در مرکز و فضاهای نگهداری احشام و انبار علوفه اطراف آن قرار می‌گیرد. یکی از ویژگی‌های این تقسیم فضایی، نظارت ساکنان بر فضاهای نگهداری حیوانات و دام است. فرم هر واحد سکونتی در این هوارها مدور بوده و فضاهای داخلی ارتباط مستقیمی با هم دارند. شیوه اجرای مصالح سراسر خشک‌چین و سقف‌بخش مسکونی یکسره حالت موقت و کاذب دارد که هر سال به وسیله شاخ و برگ درختان پوشیده می‌شود و تمامی فضاهای خدماتی در اطراف هسته اصلی که بخش مسکونی را تشکیل می‌دهند، قرار می‌گیرند. (تصاویر ۴، ۵ و ۶).

در حوزه غربی هورامان، وجود مراتع بسیار باارزشی همچون ارتفاعات شاهو باعث شده که بتوان قدیمی‌ترین نوع سکونت و شیوه زندگی (معیشت بر پایه دامداری) را مشاهده نمود. جای‌گیری کوهستان صخره‌ای در اطراف روستا و عدم توانایی اهالی در کشاورزی در آن، باعث شده که به اقتصاد دام‌محور روی بیاورند و به همین دلیل، می‌بایست به چراگاه‌های بالادستی که به صورت مراتع سرسبز است، دست یازند. ساختار سکونت‌گاه‌های غیردائم (هوار) در این منطقه بسیار متفاوت با حوزه شرقی و مرکزی است. همان‌طور که گفته شد در این حوزه هدف از عزیمت به سمت کوچگاه هوار، علاوه بر دستیابی به آب‌وهوای

تصویر ۲. نحوه استقرار هوار بر شیب، هوار سراجگاه، روستای ناو. مأخذ: آرشیو نگارندگان.

تصویر ۳. راست: ساختار فضایی یک واحد مسکونی؛ چپ: برش عرضی یک واحد مسکونی در هه‌وار، هه‌وار سراجگاه روستای ناو. مأخذ: آرشیو نگارندگان.

نشان‌دهندهٔ منحصربه‌فرد بودن الگوی کوچ در منظر فرهنگی هورامان است.

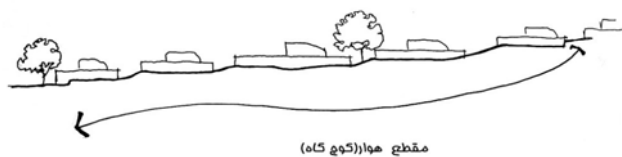
تصویر ۴. بالا: نمای قسمتی از هه‌وار هانیه؛ پایین: تصویر هوایی از هه‌وار هانیه. مأخذ: آرشیو نگارندگان.

نتیجه‌گیری

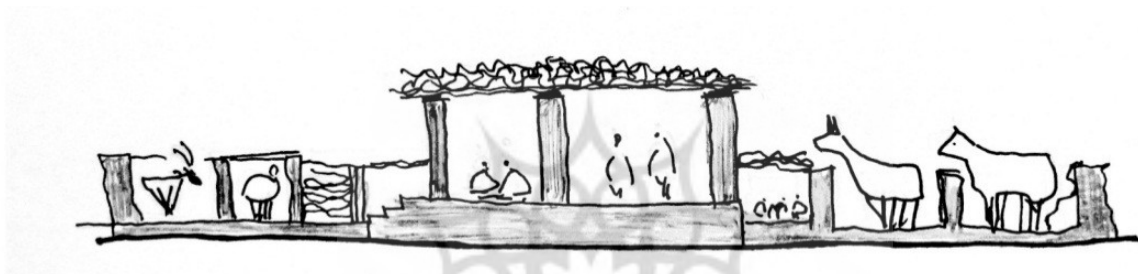
کوچ‌گاه یا «هه‌وار» مجموعه‌ای از ویژگی‌ها و ساختارها را نشان می‌دهد که بیانگر سازگاری با طبیعت و مدیریت منابع طبیعی در راستای معیشت پایدار است. شیوهٔ خلاقانه‌ای که ساکنان و بومیان برای مدیریت سه منبع اصلی آب، خاک و بستر کشت در هورامان ابداع کرده‌اند، موجب تداوم حیات در این منظر فرهنگی شده که بخش عمدهٔ آن از شیوهٔ هه‌وار و هه‌وارنشینی برمی‌آید. هه‌وارنشینی با حفظ پیوستگی میان زندگی دائم و موقت (که در نتیجهٔ آگاهی و دانش بومی، توجه به اصول اکولوژیکی عمده و مدیریت محلی به دست آمده) چهارچوب جامعی را برای مدیریت منظر فرهنگی هورامان شکل داده است.

هه‌وارنشینی در منظر فرهنگی هورامان شاهدهی منحصربه‌فرد و استثنایی از یک سنت فرهنگی و معیشتی است که همچنان پابرجاست و می‌تواند با حفظ پایه‌های هویت فرهنگی، ارزش‌ها، روابط اجتماعی، دانش، تنوع زیستی و یکپارچگی اکوسیستم، به حفاظت از این مناظر نایل شود و با به‌کارگیری سازوکارهای متکی به خود، در مقابل تغییرات اکولوژیکی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی عکس‌العمل نشان دهد. هه‌وارنشینی و فلسفهٔ کوچ‌گاه‌ها و سکونت‌گاه‌های موقت از اصلی‌ترین نشانه‌های همسان شدن با اقلیم و محیط طبیعی است.

براساس شباهت‌ها و تفاوت‌های فرهنگی بررسی شده، الگوی معیشتی ساکنان منطقهٔ هورامان را می‌توان در سه گروه باغ‌محور، الگوی ترکیبی باغ و دام‌محور و الگوی دام‌محور ارزیابی کرد. درواقع این الگوهای کوچ نشان می‌دهد که جوامع در هورامان از تمام ظرفیت‌های زیست‌محیطی منطقه استفاده می‌کنند. تمام دلایلی که به آن‌ها اشاره شد از جمله تنوع کوچ‌نشینی، ارتباط مستقیم با اقلیم و منابع طبیعی و پیشینهٔ تاریخی این نحوهٔ معیشت داشته و کوچ‌نشینی

تصویر ۵. مقطع عرضی از نحوه استقرار واحدهای هوار بر زمین، هوار هانیه، پالنگان. مأخذ: مردوخی، ۱۳۹۶.

تصویر ۶. مقطع و پرسپکتیو از یک واحد مسکونی در هوار، هوار هانیه، پالنگان. مأخذ: مردوخی، ۱۳۹۶.

پی‌نوشت‌ها

۱. حرکت قریب اشاره به شیوه هوارنشینی دارد که نزدیک به کوچ کردن است اما تفاوت‌هایی در شیوه انجام آن وجود دارد که به «نیمه کوچ‌نشینی» معروف است.

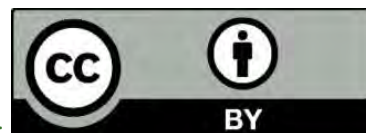
فهرست منابع

- پیرنیا، محمدکریم. (۱۳۸۹). سبک‌شناسی معماری ایرانی. تهران: سروش دانش.
- امان‌اللهی بهاروند، سکندر. (۱۳۷۸). کوچ نشینی در ایران پژوهشی دربارهٔ عشایر و ایلات. چاپ پنجم. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- پیری، محمدباقر. (۱۳۹۸). مجموعهٔ چهار جلدی تاریخ مفصل کامیاران، جلد اول، جغرافیای تاریخی پالنگان. سنندج: مؤلف.
- حیرت سجادی، عبدالحمید. (۱۳۸۱). ایلات و عشایر کردستان. سنندج: انتشارات دانشگاه کردستان.
- رمضانی، حسن. (۱۳۹۷). مطالعات باستان مردم‌شناسی معماری هوار در منطقهٔ هورامان. گزارش طرح پژوهشی مصوب پایگاه پژوهشی منظر فرهنگی هورامان.
- سلطانی، محمدعلی. (۱۳۷۲). جغرافیای تاریخی و تاریخ مفصل کرمانشاهان. تهران: مؤلف.
- شمس، اسماعیل. (۱۳۹۳). فولکلور و تاریخ کرد. قم: مجمع ذخائر اسلامی (مؤسسهٔ تاریخ علم و فرهنگ).
- طبیبی، حشمت‌الله. (۱۳۹۴). مبانی جامعه‌شناسی و مردم‌شناسی ایلات و روستا. تهران: انتشارات پیام نور.
- عشایر. تهران: دانشگاه تهران.
- فتاح‌پور، بهاء‌الدین. (۱۳۸۹). آیین پیر شالیبار و تاثیر آن در فرهنگ و ادب اورامان. پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد. دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه پیام نور استان تهران، ایران.
- قاطع، برهان. (۱۳۶۲). فرهنگ برهان قاطع (به اهتمام دکتر محمد معین). تهران: امیرکبیر.
- قربانی، محمد صدیق. (۱۳۹۴). چشم‌انداز کارست به‌مثابهٔ شاخص استقرار در منطقهٔ کامیاران (گذشته و اکنون). پژوهش‌های جغرافیای طبیعی، ۴۷(۴)، ۵۱۷-۵۳۱.
- مردوخی، ضیاءالدین. (۱۳۹۶). مطالعات معماری هورامان. گزارش طرح پژوهشی مصوب پایگاه پژوهشی منظر فرهنگی هورامان.
- منصوری مقدم، منصور. (۱۳۹۶). مطالعات مردم‌شناسی هورامان. گزارش طرح پژوهشی مصوب پایگاه پژوهشی منظر فرهنگی هورامان.
- مورتسن، اینگه دمانت. (۱۳۷۷). کوچ نشینان لرستان (ترجمهٔ محمدحسین آریا). تهران: پژوهنده.
- یاوری، غلامرضا و فاضل‌بیگی، محمد مهدی. (۱۳۸۹). اقتصاد ایران (با تکیه بر روستا). تهران: انتشارات پیام نور.

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the authors with publication rights granted to Manzar journal. This is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوهٔ ارجاع به این مقاله

طالب‌نیا، پویا؛ سالاری، فیروزه و شمس پیکانی، رومینا. (۱۴۰۰). بررسی ویژگی‌های زندگی هه‌وار نشینی در منظر فرهنگی هورامان. منظر، ۱۳(۵۶)، ۶۶-۷۳.

DOI: 10.22034/MANZAR.2021.257344.2105

URL : http://www.MANZAR-sj.com/article_128896.html

